

AUSTERLITZ

W.G. SEBALD BIJ DE BEZIGE BIJ

De natuurlijke historie van de verwoesting

Naar de natuur

De emigrés

De ringen van Saturnus

Duizelingen

Campo Santo

Logies in een landhuis

Over het land en het water

W.G. SEBALD

AUSTERLITZ

Vertaald door Ria van Hengel

2019
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs van de
Stichting Fonds voor de Letteren

Copyright © 2001 The estate of W.G. Sebald

All rights reserved

Copyright Nederlandse vertaling © 2003 Ria van Hengel

Eerste druk 2003

Zevende druk 2019

Oorspronkelijke titel *Austerlitz*

Oorspronkelijke uitgever Carl Hanser Verlag, München

Omslagontwerp Moker Ontwerp

Foto auteur Isolde Ohlbaum

Vormgeving binnenwerk Brigitte Slangen

Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 031 7550 8

NUR 302

debezigebij.nl

In de tweede helft van de jaren zestig reisde ik vanuit Engeland herhaaldelijk naar België, deels voor onderzoek, deels om andere redenen, die ik zelf niet goed kon verklaren; soms bleef ik er één, twee dagen, soms enkele weken. Tijdens een van deze Belgische excursies, die mij altijd heel ver van mijn land vandaan leken te voeren, kwam ik op een stralende voorzomerse dag ook in de stad Antwerpen, die ik tot dan toe slechts van naam kende. Meteen al bij aankomst, toen de trein langzaam de donkere stationshal binnenreed over het viaduct met zijn zonderlinge spitse torentjes aan weerskanten, had mij een onbehaaglijk gevoel bekropen, en dat hield aan gedurende de hele periode die ik toen in België doorbracht. Ik herinner mij nog dat ik met onzekere stappen kriskras door de binnenstad liep, door de Jeruzalemstraat, de Nachtegaalstraat, de Pelikaanstraat, de Paradijsstraat, de Van Immerseelstraat en allerlei andere straten en stegen, en dat ik ten slotte, geplaagd door hoofdpijn en sombere gedachten, mijn toevlucht zocht in de diertuin aan het Koningin Astridplein, vlak naast het Centraal Station. Totdat ik mij wat beter voelde zat ik daar op een bank in de halfschaduw bij een volière waar talloze vinken en sijsjes met bonte veren rondfladderden. Toen de middag al ten einde liep, wandelde ik door het park en op het laatst ging ik nog naar het Nocturama, dat pas een paar maanden eerder was geopend. Het duurde geruime tijd

voordat mijn ogen gewend waren aan het kunstmatige halfduister en ik de verschillende dieren kon onderscheiden die achter het glas in het licht van een bleke maan hun schemerleven leidden. Ik weet niet meer precies welke dieren ik toen in het Nocturama in Antwerpen heb gezien. Waarschijnlijk waren het vleur- en springmuizen uit Egypte of uit de Gobiwoestijn, inheemse egels, oehoes en uilen, Australische buidelratten, boommarters, zevenslapers en halfapen die daar van de ene tak op de andere sprongen, over de grijsgele zandbodem heen en weer schoten of in een bamboebosje verdwenen. Het enige dier dat me nog is bijgebleven is de wasbeer, waarnaar ik lang heb staan kijken. Hij zat met een ernstig gezicht bij een beekje en spoelde telkens weer hetzelfde schijfje appel af, alsof hij hoopte dat hij met al dat spoelen, waarvan de grondigheid niets redelijks meer had, kon ontsnappen aan de namaakwereld waarin hij als het ware buiten eigen toedoen terechtgekomen was. Van de in het Nocturama gehuisveste dieren herinner ik mij verder alleen dat sommige opvallend grote ogen hadden en een strak vorsende blik

zoals je die wel aantreft bij bepaalde schilders en filosofen,

die door middel van de zuivere waarneming en het zuivere denken trachten door te dringen in de duisternis die ons omringt. Ik geloof dat mij toen ook de vraag bezighield of voor de bewoners van het Nocturama het elektrische licht wordt aangedaan als de avond valt en de dierentuin voor het publiek wordt gesloten, zodat ze enigszins gerustgesteld in slaap kunnen vallen wanneer de dag aanbreekt boven hun omgekeerde miniatuuruniversum. – In de loop der jaren zijn de beelden uit het inwendige van het Nocturama zich in mijn geheugen gaan vermengen met mijn herinneringen aan de zogenaamde *Salle des pas perdus* in het Centraal Station van Antwerpen. Als ik nu probeer mij die wachtkamer voor te stellen, zie ik meteen het Nocturama, en als ik aan het Nocturama denk, komt die wachtkamer bij me op, waarschijnlijk omdat ik die middag vanuit de dierentuin rechtstreeks het station in ben gelopen, of beter gezegd eerst een tijdje op het plein voor het station heb staan kijken naar de voorgevel van

dat fantastische gebouw, dat ik 's morgens bij mijn aankomst maar vaag had waargenomen. Maar nu zag ik hoe ver dit bouwwerk, opgetrokken onder het patronaat van koning Leopold II, het louter doelmatige oversteeg, en ik verbaasde mij over de volledig met kopergroen bedekte negerjongen die zich met zijn dromedaris, hoog op een erkertoren links van de stationsgevel, al een eeuw lang eenzaam aftekent tegen de Vlaamse hemel, als een monument van de Afrikaanse dieren- en inboorlingenwereld. Toen ik de met een zestig meter hoge koepel overwelfde hal van het Centraal Station betrad, was mijn eerste gedachte, misschien wel ingegeven door het bezoek aan de dierentuin en de aanblik van de dromedaris, dat zich hier in deze luisterrijke maar toen sterk vervallen foyer in de marmeren nissen kooien moesten bevinden voor leeuwen en luipaarden, en aquaria voor haaien, kraken en krokodillen, zoals je omgekeerd in sommige dierentuinen met een klein treintje door de verste continenten kunt rijden. Vermoedelijk maakten dit soort ideeën, die in Antwerpen als het ware vanzelf opkwamen, dat ik de tegenwoordig voorzover ik weet als personeelskantine fungerende wachtkamer zag als een tweede Nocturama, een overvloeier die natuurlijk ook veroorzaakt zou kunnen zijn door het feit dat de zon juist achter de daken van de stad zonk toen ik de wachtkamer binnenging. De glans van goud en zilver op de reusachtige halfdoffe wandspiegels tegenover de raamgevel was nog niet volledig gedoofd toen een dodenrijkachtige schemering de zaal vulde waarin ver uit elkaar, roerloos en zwijgend, enkele reizigers zaten. Net zoals de dieren in het Nocturama, waaronder opvallend veel dwerggrassen,

kleine woestijnvosjes, springhazen en hamsters, leken ook deze reizigers mij op een of andere manier verkleind, hetzij door de buitengewone hoogte van het plafond, hetzij door de dichter wordende duisternis, en ik veronderstel dat daarom even de op zichzelf onzinnige gedachte bij mij opkwam dat ik hier te maken had met de laatste leden van een gereduceerd, uit zijn vaderland verdreven of ten onder gegaan volk, met wezens die, omdat zij de enige overlevenden waren, dezelfde diepbedroefde gelaatstrekken hadden als de dieren in de Zoo. – Een van de mensen die in de *Salle des pas perdus* zaten te wachten was Austerlitz, een man die toen, in 1967, een bijna jeugdige indruk maakte en wiens blonde haar wonderlijk gekruld was, op een manier die ik verder alleen maar heb gezien bij de Duitse held Siegfried in de Nibelungenfilm van Lang. Net zoals bij al onze latere ontmoetingen droeg Austerlitz toen in Antwerpen zware wandelschoenen, een soort werkbroek van verschoten blauwe katoen en een maatcolbert dat allang uit de mode was, en afgezien van deze uiterlijkheden verschilde hij ook van de andere reizigers doordat hij als enige niet onbewogen voor zich uit zat te staren maar aantekeningen en schetsen zat te maken die kennelijk verband hielden met de luisterrijke zaal waar wij beiden zaten – en die mijns inziens meer bedoeld was voor een officiële plechtigheid dan voor het wachten op de eerstvolgende treinverbinding naar Parijs of Oostende – want als hij niet iets zat te noteren, was zijn aandacht dikwijls lange tijd gevestigd op de rij ramen, de gecanneleerde pilasters of andere onderdelen en details van de zaal. Op een gegeven moment haalde Austerlitz een fotoestel uit zijn rugzak tevoor-

schijn, een oude Ensign met uittrekbare balg, en maakte diverse opnamen van de intussen geheel verduisterde spiegels, opnamen die ik echter tot nog toe niet heb kunnen vinden tussen de vele honderden mij kort na onze herontmoeting in de winter van 1996 door hem toevertrouwde en grotendeels ongesorteerde foto's. Toen ik uiteindelijk op Austerlitz afstapte met een vraag die betrekking had op zijn kennelijke belangstelling voor de wachtkamer, ging hij daar, geenszins verbaasd over mijn directheid, onmiddellijk zonder de minste aarzeling op in, zoals ik sindsdien ook vaak heb gemerkt dat alleenreizenden in de regel dankbaar zijn wanneer ze aanspraak vinden na een soms dagenlang onafgebroken zwijgen. Meer dan eens bleek bij zulke gelegenheden zelfs dat ze dan bereid zijn zich zonder reserve voor een vreemde open te stellen. Maar zo was het toen in de *Salle des pas perdus* niet bij Austerlitz, die mij ook daarna nooit veel over zijn afkomst en zijn levensweg vertelde. Onze Antwerpse conversaties, zoals hij ze later wel eens noemde, draaiden in de eerste plaats om bouwhistorische zaken, overeenkomstig zijn verbazingwekkende vakkennis, en dat was ook al zo op die avond dat we samen tot tegen middernacht in de restauratie zaten, recht tegenover de wachtkamer aan de andere kant van de grote koepelhal. De weinige gasten die zich daar op het late uur nog ophielden verdwenen een voor een uit de buffetruimte, die qua inrichting als een spiegelbeeld op de wachtkamer leek, totdat wij alleen waren met een eenzame Fernetdrinker en met de buffetjuffrouw, die met haar benen over elkaar op een barkruk achter de tap troonde en vol overgave en concentratie haar nagels zat te vijlen. Over deze

dame, wier waterstofblonde haar tot een soort vogelnest was getoupeerd, merkte Austerlitz terloops op dat ze de godin van de voorbije tijd was. Inderdaad bevond zich aan de muur achter haar, onder het leeuwenwapen van het Belgische koninkrijk, als het zwaartepunt van de restauratie een machtige klok met een wijzerplaat die ooit verguld was geweest maar nu door treinroet en tabakswalm zwart was geworden, en waarover de circa zes voet metende wijzer zijn ronde deed. Tijdens de pauzes in ons gesprek merkten we allebei hoe oneindig lang het duurde voordat er weer een minuut was verstreken, en hoe wij, hoewel we het toch verwachtten, telkens weer geschokt werden door het vooruitspringen van die op een beulzwaard lijkende wijzer wanneer hij het volgende zestigste deel van een uur afsneed van de toekomst met een natrilling die zo bedreigend was dat je hart bijna stilstond. – Tegen het eind van de negentiende eeuw, zo was Austerlitz begonnen op mijn vragen naar de ontstaansgeschiedenis van het Antwerpse station, toen België, dat nauwelijks zichtbare grijsgele vlekje op de wereldkaart, bezig was zijn invloedssfeer op het Afrikaanse continent uit te breiden met zijn koloniale ondernemingen, toen op de kapitaalmarkten en grondstofbeurzen van Brussel de duizelingwekkendste zaken werden gedaan en de Belgische burgers, bevreemd door een grenzeloos optimisme, meenden dat hun zo lang onder vreemde heerschappij vernederde en intern verdeelde land nu op het punt stond te verrijzen als een nieuwe economische grootmacht, in die tijd, die nu ver achter ons ligt en toch ons leven tot op heden bepaalt, was het de persoonlijke wens geweest van koning Leopold, onder wiens patronaat de

schijnbaar onstuitbare vooruitgang zich voltrok, om de gelden die nu plotseling in overvloed ter beschikking stonden te besteden aan het oprichten van openbare bouwwerken die zijn omhoogstrevende staat een wereldwijde renommeë moesten verschaffen. Een van de aldus door de hoogste instantie opgezette projecten was het Centraal Station van de Vlaamse metropool waar wij nu zitten, zei Austerlitz, ontworpen door Louis Delacenserie en na een voorbereidings- en bouwperiode van tien jaar in de zomer van 1905 in gebruik genomen in aanwezigheid van de monarch. Het voorbeeld dat Leopold zijn architect had aanbevolen was het nieuwe station van Luzern, waarvan hem vooral het koepelconcept bekoorde* dat de gebruikelijke geringe hoogte van

* Bij het doorkijken van deze aantekeningen herinner ik mij nu weer dat ik in februari 1971, tijdens een kort verblijf in Zwitserland, onder meer ook in Luzern ben geweest en daar na een bezoek aan het gletsjermuseum op de terugweg naar het station vrij lang op de Seebrücke heb gestaan, omdat ik bij de aanblik van de koepel van het stationsgebouw met daarachter het sneeuw witte Pilatusmassief dat oprees tegen de heldere winterhemel, moest denken aan de opmerkingen die Austerlitz vierenhalf jaar daarvoor in het Centraal Station van Antwerpen had gemaakt. Een paar uur later, in de nacht van 4 op 5 februari, terwijl ik allang weer diep in slaap lag in mijn hotelkamer in Zürich, brak er toen in het station van Luzern een brand uit die met grote snelheid om zich heen greep en de koepel volkomen verwoestte. Van de foto's die ik daarvan de volgende dag in de kranten en op de televisie zag en die ik wekenlang niet uit mijn hoofd kon zetten, ging voor mij iets verontrustends en beangstigends uit, dat uitmondde in

het idee dat die brand in Luzern mijn schuld was, of dat ik minstens een van de medeschuldigen was. Nog jaren later zag ik soms in mijn dromen de vlammen uit het koepeldak slaan en het hele panorama van de besneeuwde Alpen verlichten.

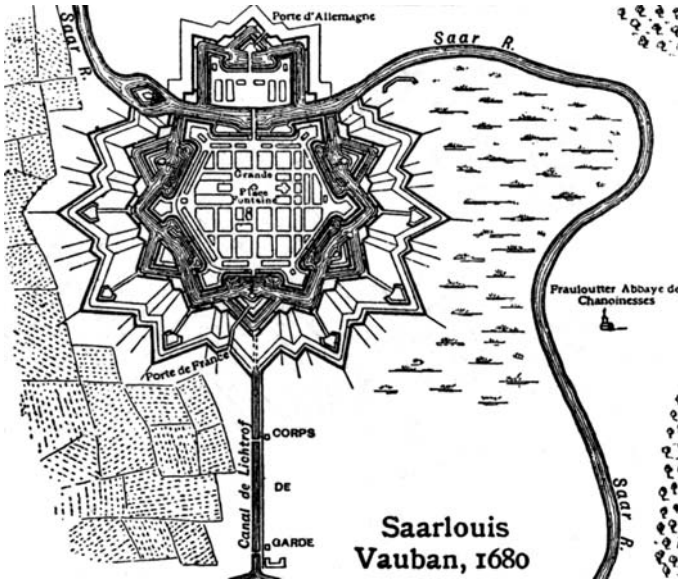
stationsgebouwen dramatisch ver overtrof en dat Delacenserie, geïnspireerd door het Romeinse Pantheon, zo indrukwekkend realiseerde dat zelfs wij, mensen van nu, zei Austerlitz, geheel naar de bedoeling van de bouwmeester, bij het betreden van deingangshal worden bevangen door het gevoel ons aan gene zijde van alle profaniteit te bevinden, in een aan de wereldhandel en het wereldverkeer gewijde kathedraal. De belangrijkste elementen van zijn monumentale bouwwerk had Delacenserie ontleend aan de paleizen van de Italiaanse renaissance, zei Austerlitz, maar er waren ook Byzantijnse en Moorse reminiscenties, en misschien had ik zelf bij mijn aankomst de ronde torentjes van wit en grijs graniet wel gezien, die als enig doel hadden middeleeuwse associaties bij de reizigers te wekken. Het op zichzelf lachwekkende eclecticisme van Delacenserie, dat in het Centraal Station, in zijn marmeren trappenfoyer en in de uit staal en glas opgetrokken overkapping van de perrons, verleden en toekomst met elkaar verbond, was in feite het consequente stijlmiddel van het nieuwe tijdperk, zei Austerlitz, en, zo vervolgde hij, daarbij paste ook dat in het station van Antwerpen, op de hooggelegen plaatsen vanwaar in het Romeinse Pantheon de goden op de bezoeker neerkijken, de godheden van de negentiende eeuw te zien zijn – de mijnbouw, de industrie, het verkeer, de handel en het kapitaal, hiërarchisch geordend. Zoals ik gezien moest hebben waren er overal in de ingangshal op halve hoogte stenen wapenschilden aangebracht met symbolen als korenschoven, gekruiste hamers, gevleugelde wielen en dergelijke, waarbij het heraldische motief van de bijenkorf overigens niet, zoals je aanvankelijk zou kunnen

denken, de aan de mens dienstbaar gemaakte natuur symboliseerde, ook niet de ijver als een gemeenschappelijke deugd, maar het principe van de kapitaalaccumulatie. En over al die symbolen, zei Austerlitz, domineerde de door wijzer en wijzerplaat vertegenwoordigde tijd. De klok bevond zich bijna twintig meter boven de kruisvormige trap die de foyer met de perrons verbond – het enige barokke element in het geheel –, precies daar waar in het Pantheon, pal in het verlengde van het portaal, de beeltenis van de keizer te zien was; als stadhouder van de nieuwe omnipotentie was hij nog boven het wapen van de koning en het devies ‘Eendracht maakt macht’ geplaatst. Vanaf de centrale positie die het uurwerk in het station van Antwerpen innam konden de bewegingen van alle reizigers worden bewaakt, en omgekeerd moesten de reizigers allemaal naar de klok opkijken en waren ze gedwongen hun activiteiten daarnaar te richten. In feite, zei Austerlitz, liepen tot aan de synchronisatie van de treindienstregelingen de klokken in Lille of Luik anders dan die in Gent of Antwerpen, en pas sinds de gelijkschakeling, omstreeks het midden van de negentiende eeuw, beheerste de tijd onbetwist de wereld. Alleen doordat wij ons aan het door de tijd voorgeschreven verloop hielden, waren wij in staat door de reusachtige ruimten te snellen die ons van elkaar scheidde. Maar toch, zei Austerlitz na een poosje, heeft de relatie tussen ruimte en tijd zoals je die bij het reizen ervaart, tot op de huidige dag iets illusionistisch en illusionairs, wat ook de reden is dat wij, telkens als we van elders terugkeren, nooit zeker weten of we wel echt zijn weggeweest. – Het was voor mij van meet af aan verbazend hoe Austerlitz

zijn gedachten al sprekend samenstelde, hoe hij als het ware vanuit zijn verstrooidheid de meest uitgebalanceerde zinnen kon ontwikkelen en hoe het doorgeven van zijn vakkennis hem stapsgewijs in de buurt bracht van een soort metafysica der geschiedenis, waarin herinnerde gebeurtenissen weer tot leven kwamen. Zo zal ik nooit vergeten dat hij na zijn verhaal over de procedure die was toegepast bij het fabriceren van de hoge spiegels in de wachtkamer, bij het weggaan nog een keer opkeek naar de mat glanzende vlakken en zichzelf de vraag stelde combien des ouvriers périssent, lors de la manufacture de tels miroirs, de malignes et funestes affectations à la suite de l'inhalation des vapeurs de mercure et de cyanide. En zoals hij die eerste avond was geëindigd, zo zette Austerlitz de volgende dag, waarvoor wij hadden afgesproken op het wandel terras aan de Schelde, zijn beschouwingen voort. Hij wees naar het brede water waarin de ochtendzon blonk en vertelde over een schilderij van Lucas van Valckenborch, gemaakt omstreeks het midden van de zestiende eeuw tijdens de zogenaamde Kleine IJstijd, waarop de dichtgevroren Schelde vanaf de overkant is afgebeeld en daarachter, heel donker, de stad Antwerpen en een strook van het vlakke land dat zich uitstrekt naar de zee kust. Uit de donkere hemel boven de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal valt een sneeuw bui, en daarginds op de rivier waarover wij nu zo'n vierhonderd jaar later uitkijken, zei Austerlitz, vermaken de Antwerpenaars zich op het ijs, gewoon volk met aardkleurige kielen aan en voornamere personen met zwarte schoudermantels en witkanten plooi kraag om hun hals. Op de voorgrond, dicht bij de rechterraand

van het schilderij, is een dame ten val gekomen. Ze draagt een kanariegele jurk; de cavalier die zich bezorgd over haar heen buigt een rode, in het vale licht zeer opvallende broek. Als ik nu naar die rivier kijk, zei Austerlitz, en aan dat schilderij met zijn kleine figuurtjes denk, heb ik het gevoel dat het door Lucas van Valckenborch weergegeven ogenblik nooit voorbij is gegaan, dat de kanariegele dame pas zojuist is gevallen of bewusteloos geraakt, dat haar zwartfluwelen muts net pas naast haar hoofd is gerold, dat het kleine ongeluk waaraan de meeste beschouwers ongetwijfeld voorbijzien, telkens weer opnieuw gebeurt, dat het nooit meer ophoudt en door niets en niemand meer goed te maken valt. Die dag sprak Austerlitz, nadat we onze uitkijkpost op het wandel terras hadden verlaten om door de binnenstad te gaan wandelen, nog lang over de sporen van pijn die in talloze fijne lijntjes door de geschiedenis heen lopen zoals hij zei te weten. Bij zijn onderzoekingen naar de architectuur van stations, zei hij toen we later op de middag, moe van het vele rondlopen, voor een bistro op de Handschoenenmarkt zaten, kon hij de gedachte aan de smart van het afscheid nemen en de angst voor vreemde streken nooit uit zijn hoofd zetten, hoewel zulke dingen natuurlijk niet tot de architectuurgeschiedenis behoorden. Maar vaak verrieden juist onze geweldigste plannen het duidelijkst de mate van onze onzekerheid, zei hij. Zo illustreerde bijvoorbeeld de vestingbouw, waarvan Antwerpen een uitstekend voorbeeld leverde, heel duidelijk hoe wij, om het binnendringen van vijandelijke legermachten tegen te gaan, gedwongen waren ons in opeenvolgende fasen met steeds meer verschansingen te

omringen, net zo lang tot het idee van de naar buiten verschuivende concentrische cirkels op zijn natuurlijke grenzen stuitte. Als je de ontwikkeling van de vestingbouw van Floriani, Da Capri en San Micheli via Rusenstein, Burgsdorff, Van Coehoorn en Klengel tot Montalembert en Vauban bestudeerde, dan was het verbazingwekkend, zei Austerlitz, met hoeveel volharding generaties oorlogsbouwmeesters ondanks hun ongetwijfeld eminente begaafdheid vasthielden aan een gedachte waarvan nu gemakkelijk viel in te zien dat ze fundamenteel verkeerd was, namelijk dat je een stad veiliger kon maken dan wat ook ter wereld door een ideaal tracé aan te leggen met stompe bolwerken en ver vooruitstekende ravelijnen, zodat je met de kanonnen van de vesting het totale opmarsgebied vóór de muren kon bestrijken. Niemand, zei Austerlitz, had tegenwoordig ook maar een flauwe notie van de oeverloze hoeveelheid literatuur over vestingbouw, de onwerkelijkheid van de daarin opgetekende geometrische, trigonometrische en logistieke calculatie, de hypertrofische uitwassen van de vaktaal der fortificatie- en belegeringskunst, niemand begreep nog de eenvoudigste termen als *escarpe* en *courtine*, *fausse braie*, *reduit* of *glacis*, en toch was het zelfs vanuit ons huidige standpunt zichtbaar dat zich tegen het eind van de zeventiende eeuw uit de verschillende systemen ten slotte als favoriete plattegrond de stervormige twaalfhoek met buitengrachten uitkristalliseerde, een soort ideaaltypisch patroon, afgeleid van de gulden snede, dat inderdaad, zoals je goed kon zien aan de ingewikkelde plattegronden van vestingwerken als die van Coevorden, Neuf-Brisach of Saarlouis, een zelfs voor het lekenver-

stand duidelijk zinnebeeld was van de absolute macht én van de genialiteit der ingenieurs in dienst van deze macht. In de praktijk van het oorlogvoeren hadden echter ook de stervormige vestingen die in de loop van de achttiende eeuw overall werden gebouwd en geperfectioneerd, niet aan hun doel beantwoord, want gefixeerd als men was op dat schema, had men buiten beschouwing gelaten dat de grootste vestingen natuurlijk ook de grootste vijandelijke legermacht aantrokken, zodat men precies in de mate waarin men zich verschanste dieper en dieper in het defensief terechtkwam en daardoor uiteindelijk soms gedwongen was hulpeloos vanaf een met alle middelen versterkte post aan te zien hoe de troepen van de tegenstander deze vestingen, die tot ware wapenarse-

nalen waren gemaakt, stijf stonden van de kanonlopen en uitpuilden van de manschappen, gewoon links lieten liggen door elders een door henzelf gekozen terrein te openen. Het was derhalve herhaaldelijk voorgekomen dat men zich juist door het nemen van versterkingsmaatregelen die immers, zei Austerlitz, fundamenteel werden gekenmerkt door een neiging tot paranoïde gedetailleerdheid, blootgaf aan de vijand en de deur wagenwijd voor hem openzette, om maar te zwijgen van het feit dat het steeds langer duurde voordat de steeds ingewikkelder wordende bouwplannen gerealiseerd waren, zodat de vestingen vaak reeds bij hun voltooiing, zo al niet eerder, waren ingehaald door de verdere ontwikkelingen in de artillerie en de strategische concepten, die rekening hielden met het groeiende inzicht dat alles werd beslist in de beweging en niet in de stilstand. En als het weerstandsvermogen van een vesting dan eens werkelijk op de proef werd gesteld, dan eindigde dat in de regel, na een enorme verspilling van oorlogsmaterieel, min of meer vruchteloos. Nergens was dat duidelijker gebleken, zei Austerlitz, dan hier in Antwerpen, waar in het jaar 1832, toen het geharrewar om delen van het Belgische territorium ook na de vestiging van het nieuwe koninkrijk nog steeds doorging, de door de Nederlanders bezette citadel, die door Pacciolo was gebouwd en door de hertog van Wellington verder was versterkt met een krans van forten, drie weken lang door een vijftigduizendkoppig Frans leger werd belegerd voordat het half december lukte om vanuit het reeds ingenomen fort Montebello het half in puin liggende ravelijn bij de lunet St. Laurent stormenderhand in te nemen en met bresbatterijen

rechtstreeks door te stoten tot onder de muren. De belegering van Antwerpen was wat omvang en felheid betreft minstens enkele jaren een unicum in de oorlogsgeschiedenis, zei Austerlitz; ze had haar gedenkwaardige hoogtepunt bereikt toen er met de door kolonel Pairhans uitgevonden reuzenmortieren zo'n zeventigduizend bommen van duizend pond op de citadel werden geslingerd, die op een paar kazematten na alles totaal verwoestten. De Nederlandse generaal, baron de Chassé, de grijze veldheer van de steenhoop die er van de vesting was overgebleven, had de mijn al laten leggen om zichzelf samen met het monument van zijn trouw en zijn heldenmoed op te blazen, toen hij nog net op tijd via een boodschap van zijn koning toestemming kreeg om te capituleren. Ofschoon de inname van Antwerpen de hele waanzin, aldus Austerlitz, van het versterkings- en belegeringswezen zichtbaar maakte, trok men er onbegrijpelijk genoeg slechts één les uit, namelijk dat men de stelling rondom de stad nog veel machtiger moest herbouwen en nog verder naar buiten moest schuiven. Dienovereenkomstig werden in 1859 de oude citadel en het grootste deel van het buitenfort gesloopt en begon men met de bouw van een nieuwe, tien mijl lange enceinte en van acht forten die daar meer dan een half uur gaans vóór lagen, een plan dat echter binnen twintig jaar ontoereikend bleek gezien de inmiddels toegenomen reikwijdte van het geschut en de groeiende vernietigingskracht van de springstof, zodat men toen, gehoorzaamend aan steeds dezelfde logica, zes tot negen mijl voor de enceinte een nieuwe gordel van vijftien zwaar versterkte ravelijnen begon aan te leggen. En tijdens de ruim dertigjarige bouw-

periode – het kon gewoon niet anders, zei Austerlitz – kwam weer de vraag op of de uitbreiding van Antwerpen buiten het oude stadsgebied, veroorzaakt door de snelle industriële en commerciële ontwikkeling, het niet noodzakelijk maakte de linie van de forten nog drie mijl verder te leggen, waardoor die echter meer dan dertig mijl lang zou zijn geworden en binnen het stadsgebied van Mechelen terecht was gekomen, met als gevolg dat het hele Belgische leger niet groot genoeg zou zijn geweest om dit complex adequaat te bemannen. Daarom, zei Austerlitz, werkte men gewoon door aan het completeren van het stelsel dat al in aanbouw was en dat naar men wist allang niet meer aan de feitelijke vereisten voldeed. De laatste schakel in de keten was fort Breendonk, zei Austerlitz, waarvan de bouw voltooid werd vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, waarin het binnen enkele maanden volkomen nutteloos bleek voor de verdediging van de stad en het land. Aan het voorbeeld van dit soort vestingwerken, zo ongeveer besloot Austerlitz zijn opmerkingen destijds op de Handschoenenmarkt in Antwerpen, terwijl hij van tafel opstond en zijn rugzak over zijn schouder hing, kon je goed zien hoe wij mensen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de vogels, die millennialang altijd maar weer hetzelfde nest bouwden, de neiging hadden door te gaan met onze ondernemingen tot ver voorbij de grenzen van de redelijkheid. Je zou, zei hij ook nog, eens een lijst moeten opstellen van onze bouwwerken, geordend naar hun afmetingen, dan zou je onmiddellijk zien dat juist de behuizingen ónder de normale maat – het hutje op de hei, de hermitage, het sluiswachtershuisje, het uitzichtspaviljoen, de kindervilla in

de tuin – ons althans een schijn van vrede beloofden, terwijl niemand die bij zijn volle verstand was kon beweren dat hij een reusachtig gebouw als bijvoorbeeld het Justitiepaleis op de voormalige Galgenberg in Brussel mooi vond. Hoogstens keken we er verbaasd naar, en die verbazing was al een voorvorm van ontzetting, want ergens wisten we natuurlijk wel dat die bovendimensionale bouwwerken de schaduw van hun verwoesting reeds vooruitwierpen en van meet af aan waren ontworpen met het oog op hun latere bestaan als ruïnes. – Deze woorden, door Austerlitz uitgesproken terwijl hij al half wegliep, zaten nog in mijn hoofd toen ik de volgende morgen, in de hoop dat hij misschien weer zou opduiken, met een kop koffie in dezelfde bistro aan de Handschoenenmarkt zat waar hij de vorige avond zo abrupt afscheid had genomen. En terwijl ik al wachtend in de kranten zat te bladeren, stuitte ik, ik weet niet meer of het in de *Gazet van Antwerpen* was of in *La Libre Belgique*, op een artikel over de vesting Breendonk waaruit bleek dat de Duitsers daar in 1940, vlak nadat men het fort voor de tweede keer in zijn geschiedenis aan hen had moeten overgeven, een opvang- en strafkamp hadden ingericht dat tot augustus 1944 heeft bestaan en dat sinds 1947, zoveel mogelijk onveranderd, dienstdoet als nationaal monument en als museum van het Belgische verzet. Als de vorige dag in het gesprek met Austerlitz niet de naam Breendonk was gevallen, dan zou deze vermelding, gesteld al dat ik die had opgemerkt, mij er vast niet toe hebben gebracht de vesting nog diezelfde dag te gaan bezoeken. – De personentrein waar ik in was gestapt had ruim een half uur nodig voor het korte stukje naar

Mechelen, waar vanaf het stationsplein een bus naar het dorp Willebroek vertrekt. Aan de rand van dit dorp ligt, omgeven door een aarden wal, een hek van prikkeldraad en een brede gracht, het zo'n tien hectare metende vestingsterrein midden in de velden, bijna als een eiland in zee. Het was ongewoon heet voor de tijd van het jaar en aan de zuidwestelijke horizon verschenen grote stapelwolken toen ik met het toegangsbewijs in mijn hand de brug over liep. Van het gesprek van gisteren had ik nog het beeld in mijn hoofd van een stervormig bastion met hoog boven een exacte geometrische plattegrond uittorende muren, maar wat ik nu voor me zag was een lage massa beton die op de buitenflanken

overall afgerond was en op huiveringwekkende wijze bultig en samengeperst leek – de brede rug, zo dacht ik bij mezelf, van een monster dat hier uit de Vlaamse grond was opgerezen als een walvis uit de golven. Ik aarzelde om door de zwarte poort de vesting zelf binnen te gaan en ben er eerst om-